

AVDO SUĆESKA
(Sarajevo)

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA BOSNA

Osmanlılar, XIV. ve XV. y. y. süresince Yugoslav topraklarını fethederken, aynı zamanda Sırbistan, Karadağ ve Bosna Hersek egemenliğindeki son yerli unsurları da peyderpey tasfiye etmişlerdi, nitekim, Dalmaçya ve Slavonya'da varolan Hırvat egemenliği altındaki unsurların toprak alanlarında bir hayli daraltmışardı. Böylelikle, Yugoslav irkına mensup bazı milletlerin istikbâlde temerküz edebilecekleri ve XIX. asırda şeklen olgunlaşmağa başlayacak olan egemenlik savaşının hareket noktası ve merkezi yerleri yer değiştirmiştir. Bu sırada Osmanlılar, Yugoslav milletlerinin derebeylik devletlerini imha ederek, fethetmiş oldukları bölgelerde kendi klasik derebeylik düzenini kurup, kendilerine göre, devlet düzeniyle mütenasip idare ve iskân taksimatını, (fethettikleri bölgelerin jeo-politik durumunu nazari itibare almadan), tanzim emişlerdi.¹

Osmanlı İmparatorluğu, bizzat idari ve askeri teşkilâtı noktai nazarından alınırca, esas itibariyle merkezîyetçilik düzeni üzerine kurulmuş bir devlettir. Buna rağmen, sözünü ettiğimiz merkezîyetçilik düzeni pek o kadar katı değildi, çünkü muayyen milletlerin, eyalet ve bölgelerin durumu ve gelişmesiyle ilgili bazı hususiyetlerine engel olunmamış, bilakis imkânlar yaratılmıştır. Binaenaleyh, gönül rahatlığıyla denilebilir ki, bu devletin çerçevesinde hemen hemen hiç bir bölge kendine mahsus belirli özelliklerinden yoksun kalmamıştı, ki bu durum daha sonraları da klasik Osmanlı düzeninin zayıflaması ve yıkılması döneminde, birtakım bölgelerin az veya çok özerkliğine kavuşabilmelerine yol açmış ve o milletlerin toplumsal-siyasal hayatında önemli rol oynamıştır. Böyle bir ortamın çerçevesinde bazı yerlerde milli kurtuluş hareketleri de baş göstermeye başlamış, haliyle bu hareket, Osmanlı derebeylerinin esaret zincirlerini söküp kırmak, Osmanlı hakimiyetine son vermek, özgür ve bağımsız devlet hayatının temellerini kurmak amacını güdüyordu. Bu

¹ Bu hususta *Istoriija naroda Jugoslavije, II* (Yugoslavya ulusal tarihi, II. kitap

adli eserin ilgili altbaşlıklarında daha genişçe açıklanmıştır), Beograd 1960.

bakımdan, en karakteristik örneği, XIX. asırda Karadağlıların ve Sırp-
ların kendi devletlerini kurmak için yürüttükleri savaşıdır.

Hatta Karadağ, Osmanlı hakimiyetinin bidayetinden beri belirli bir özerkliğe sahipti. Osmanlılar, kendi klasik timar düzenini Karadağ'da uygulamaya muvaffak olamadıktan sonra, onlar 1514 yılında Karadağlılara ayrıyeten bir vergi yükletmiş, bu vergi yılda bir olmak üzere götürü olarak ödettirilecek, tahsildarlık vazifesini de yerli beylere itimat etmişlerdi, nitekim Karadağ'ı (eski Karadağ'ı) Sancak-beyin özel idaresine havale etmişler, daha soraları ise, yani XVII. yüzyılın başlangıcından beri Karadağlılarla Sultan arasında bağ vazifesini gören yerli Voyvoda, Sultana ait hassanın başında bulunuyordu.² İlişkilerin bu şekilde kurulmuş olması hasebiyle, Karadağ üzerine Osmanlıların dolaysız hakimiyeti hemen hemen hiç bir zaman öyle güçlü hissedilmiş değildir, haliyle bu durum Karadağlıların özgür insanlar gibi davranmalarına, kendi kendilerini idare etmeğe, ve Osmanlı İmparatorluğunun XVII. ve bilhassa XVIII. yüzyıllarda, genel zayıflama ve gerileme döneminde, Petroviç hanedanlarından Tsetinye başpiskoposların yönetmenliği altında, Karadağ üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin her türlü belirtilerine karşı savaşın yürütülmesine, ki bu savaşımın sonucunda da, özel iç ve dış koşullar içerisinde, XVIII. y. y. sonunda ve XIX. y. y. başlangıcında Karadağ devletinin kurulmasına elverişli olanaklar sağlamıştır.³

1459 yılında, merkezi Semendere'de (Smederova) olan beylik şeklindeki Sırp derebeylik devletinin kalıntılarının imha edilmesiyle, Osmanlılar, Sırp-
ların o zamana kadar hakimiyeti altında bulunan bütün unsurları fiilen imha etmiş bulunuyorlardı, ancak, fethemiş buldukları Sırp vilâyetlerinde, özellikle Semendere sancak bölgesinde, yani müstakbel Belgrad paşalığında, Sırp-
ların birtakım eski müesseselerinin mevcudiyetine ve çalışmasına olanak sağladılar, ki bu müesseseler ileride Sırp-
ların siyasi hayatında önemli rol oynayacaktır. Knezlere ait olan bu müesseseler Belgrad paşalığı çerçevesindeki faaliyetiyle, ki bunlar istikbalde, XIX. yüzyılda Sırp-
ların egemenlik savaşının kaynaklandığı başlıca merkezi yerler olarak, özerk Knezlik (Knežina) adıyla adlandırılan kuruluşlara bürünüp gelişeceklerdir, ve bunların çerçevesinde Sırp milleti siyasi noktai nazarından gelişip, Osmanlı hakimiyetine bir son vermek için ve Sırp burjuva devletini kurabilmek için gereken hazırlıklarda

² Bu husuta daha geniş bilgiler edinmek için, bakınız *Durdev Branislav: Tur-ska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku (XVI. ve XVII. yy. Karadağ'da Osmanlı-Türklerin egemenliği)*, Sarajevo 1953; *Sučeska Avdo: Neke osobnosti krivičnog prava u jugoslovenskim zemljama za vrijeme Turaka (Osmanlılar zamanında Yu-*

goslavija ülkelerinin Ceza Hukukunda bazı özellikler), Običajno pravo i samouprave na Balkanu i susednim zemljama, Balkanološki institut SANU, 1, Beograd 1974, sayfa 261 – 262.

³ Bkz. *Pavićević Branko: Stvaranje crnogorske države (Karadağ devletinin kuruluşu)*, Beograd 1955.

bulunacaklardır.⁴ Bu tür siyasi hazırlıklarda, Sırp Ortodoks kilisesi önemli rol oynamıştır, ve bilhassa özerk İpek Başpiskoposluğu, (1557–1766) döneminde kendi mevcudiyetiyle, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki Yugoslav topraklarında yaşayan bütün Sırp aleminin tamamıyla serbest faaliyetine olanak sağlamış, dolayısıyla geniş Sırp kitlelerinin itimadına mazhar olmuştu. Söz konusu İpek başpiskoposluğu, Nemanyicler zamanında kurulmuştu, bu kuruluş devletin egemenlik geleneğini muhafaza ve müdafaa ederek, Osmanlı İmparatorluğunun tarih sahnesinden iskat edilmesine ve bütün Sırp'ların manevi bir bütünlük içinde birleşmesine ve bu suretle, Belgrad Paşalığı (Semendire sancağı) sınırlarının ta ötesindeki geniş alanlarda yaşamakta olan bütün Sırp'ların bilinçlenmesine, Sırp Ortodoks kilisesi özel etkisiyle önemli katkıda bulunmuştur. Böylelikle, bütün olarak Sırp milletinin ilerideki milli duygularının gelişmesine, nitekim birtakım Güney Slav memleketlerinde yaşayan Sırp'ların da siyasi bakımdan bilinçlenmelerine payını sunmuştur.⁵

Osmanlıların hakimiyeti altında Bosna'nın mevkii ve inkişafı öteki Yugoslav memleketlerine kıyaslan, önemli özelliklerle nitelendirilmektedir. Osmanlılar, Bosna'yı fethettiklerinden hemen sonra Bosna'nın derebeylik devletini de imha ettiler, ve Bosna-Hersek'in işgâl edilen bölgelerinde, kendi toplumsal-siyasal düzenini kurdular. Kısa bir geçici dönemden sonra⁶, Osmanlılar, fethedilen bölgelerin bazı kısımlarını ayrı birer askeri-idare bölgesi olarak birleştirmeğe giriştiler. İlk önce Bosna Sancağı kuruldu (1463), ondan sonra Hersek sancağı (1470), Zvornik sancağı (1478 ilâ 1483) yılları arasında v. b. Bütün bu sancaklar başlangıçta Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kısmındaki özel örgütlü birer askeri idare bölgesini oluşturuyordu, ve bunlar aynı zamanda, Rumeli Beylerbeyliği (eyâlet, paşalık) adı üzerine toplu bir askeri-yönetim eyâletini teşkil ediyordu, şöyle ki, bunlardan bazıları ileride Budim Beylerbeyliğine iltihak edebilmelerine imkân yaratılmıştı. Bu durum ta Bosna Beylerbeyliği'nin (Bosna Paşalığı'nın) kuruluşuna kadar, yani 1580 yılına kadar devam etmiştir. Şöyle ki, o zamanlarda Bosna'nın sabık feodal devletlerinin bütün toprakları ve daha sonra da Osman-

⁴ Bkz. bu konuda *Đurdev B.*: O knezovima pod turskom upravom (Osmanlı idaresi altındaki Knezler hakkında), Istoriski časopis SANU I/1–2, Beograd 1948; *Guzina Ružica*: Knezina i postanak srpske buržoaske države (Knezlik ve Sırp burjuva devletinin kuruluşu), Beograd 1955; *Dorđević Miroslav*: Pitanje samouprave Srbije 1791–1830 (Sırbistanın kendi kendine yönetim meselesi 1791–1830), Beograd 1971.

⁵ Bu hakta daha tafsilâtlı olarak bkz. *Đurdev B.*: Uloga crkve u starijoj istoriji

srpskog naroda (Sırp halkının eski tarihinde kilisenin rolü), Sarajevo 1964; *Mirković Mirko*: Pravni položaj i karakter srpske crkve pod turskom vlašću (1459–1766), Beograd 1965. (Osmanlı hakimiyeti altında (1459–1766) sırp kilisesinin hukuki durumu ve niteliği); *Skarić Vladislav*: Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku (17. ve 18. yy. Sarajevo da Sırp ortodoks âlemi ve kilise), Sarajevo 1928.

⁶ Bu hakta bkz. *Šabanović Hazim*: Bosanski pašaluk (Bosna Paşalığı) Sarajevo 1959, sayfa 35–43 ve 48–49.

lıların fethetmiş buldukları Dalmaçya ile Slavonya kısımları da, Bosna Beylerbeyliği'nin idaresi altına girmişlerdir. O zamanın Bosna Paşalığı çerçevesinde şu sancaklar bulunuyordu: Bosna, Hersek, Zvornik, Kliška, Kırçko-Lika, Bihaç, Pojega, Çernik, ya da Zaçasna veya Pakrac, sınırları ise kuzeyden Drava nehri, güneyden Adriyatik Denizi (Dalmaçya'nın bazı şehirleri hariç), doğudan Drina nehri, güney-doğudan İbre nehri ve batıdan Lika'nın ta ötesine kadar uzanır.⁷ Kuzey, batı ve güney'deki bu sınırlar, »büyük savaş« tan sonra (1683–1699) epeyce değişikliğe uğramıştır. Karlovça antlaşması (1699 yılı) ile kuzey sınırları Sava nehriyle, batı sınırları Una nehriyle, güney sınırları aşağı-yukarı bugünkü Bosna ile Dalmaçya sınır boyu ile, doğu sınırları ise bir zamanki Yeni Pazar sancak beyliğinin (ki bu 1878 yılına kadar, yani işgâl edilinceye dek Bosna Vilâyetinin idaresi altında bulunuyordu) sınırlarıyla çizilmişti.⁸ Bu sınırlar, bazı ufak-tefek değişimleri hesaba katmazsak, mesela, Yeni Pazar sancağının ayrılması gibi, Bosna-Hersek, Avusturya-Macar idaresi altına geçinceye kadar, önemli bir değişikliğe uğramadı, bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süredurdu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna'nın hususiyetlerinden söz ederken, aslında yazımızın konusudur bu, düşüncemize göre, Bosna Vilâyeti'nin sınırları dahilinde bu hususiyet Karlovça antlaşmasıyla meydana gelmiş ve temelli olarak yerleşmiştir. Osmanlılar tarafından fethedilen Bosna-Hersek bölgelerinde bu hususiyet, Osmanlı egemenliğinin ta ilk yıllarından itibaren gelişmeye başlamış ve XVI- yüzyılda İmparatorluğun en parlak günlerinde zirvesine ulaşmıştır. Osmanlılar, gerçi Bosna'da da kendilerine has klasik müesseselerini kurmuşlardı amma, bu kuruluşların fizyonomisi zamanla başka biçimlere bürünmüştü. Osmanlı klasik sisteminin her kademesinde, her bakımdan değişiklikler beliri-veriyordu, mesela: sipahilik, yeniçeri örgütlerinde çifçi-köylü ilişkilerinde olduğu gibi, Bosna-Hersek vilâyetindeki askeri idare örgütlerinde de tebeddülât oluyordu, yani demek oluyor ki, bütün bunlar Osmanlı İmparatorluğunda Bosna'nın toplumsal-siyâsal ve devlet yönetimindeki durumu özel bir nitelik taşıyordu.

Bosna'da sipahilik örgütü, kendi saflarına yerlileri, sabık küçük ve orta derebeyleri, ve büyük derebeylerin sülâlesinden gelen kuşakları kapsamak ereğiyle teşekkül etmiş, ki bunlar peyderpey İslâm dinini kabullenmişlerdir. Zaten bunların birtakım emlaklarının (timar ve zemet) kökeni, onların eski çifliklerinin kalıntılarıdır, sipahilerin bir takımını ise, bizzat kendi timar zemetlerinde çiflik nimetlerinden yararlanıyorlardı. Bab-u Âli'nin esaslı desteklerinden biri olan Bosna'daki

⁷ *Aym*, Tarih-coğrafya haritası, 228—229 sayfaları arasında.

⁸ Kiyas. *Kovačević Eşref*: Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i metlačkoj republici po odredbama Karlovačkog

mira (Karlovça antlaşmasının hükümlerine göre Avusturya ve Venedik Cumhuriyetine karşı Bosna Paşalığının sınırları), Sarajevo 1973; *Šabanović*, Aynı makale, sayfa 232—234.

yerli derebeyler sınıfı, bunların toplumsal rolünü saptamak amacıyla, çok erkenlerden beri Bosna'da timar ve zeametlerin sadece yerlilere verilebileceğine dair Padişah fermanıyla tespit edilmişti.⁹ Aynı amaçla, XVI. yüzyılın sonlarında, daha doğrusu 1594 yılında, ocaklık sistemine göre, kendi timar ve zeametlerini veraseten intikal ettirmeğe Bosna sipahilerine hak tanınmıştı.¹⁰ Bu ve buna benzer daha birtakım etmenler, Bosna'da yerli Müslüman soyluların durumunu sağlamlaştırılmaya yardımcı bulunmuş ve etkilemiştir, ilk sırada onun en yüksek tabakaları (sancak beyleri, alay beyleri, mütesellimler, voyvodalar, su-başılar, kaptanlar ve ayanlar), yani vilayetin en yüksek asker-sivil görevlileri olan bu yerli soylular, birkaç yüzyıllık Osmanlı hakimiyetinin siyâsi hayatında önemli rol oynamışlardır. Bu bakımdan, Bosna ahalisine mensup bu sınıfın balâdaki tabakaları, feodal sözcüğü anlamında siyasi etmen olarak epey bir süre ehemmiyetli rol oynamıştır.

Bosna'da yeniçeri örgütünün de ayrı bir nüfuzu ve etkisi vardı. Her şeyden önce, onun etkisi, Bosna'nın Müslüman topluluğunun teşekkülünde önemli rol oynadığı gerçek bir olgudur ki, Bosna ahalisinden İslâm dinini kabullenmiş olanlara özel imtiyazlar verilmiş, şöyle ki, Osmanlı ordusunun kapıkulu ocaklarına gerekli asker ve hizmet erlerini yetiştirmek için, Bosna'nın imtiyazlı ahalisinin, Müslüman topluluğunun çocuklarına Sultan sarayındaki Acemi ocağının (Acemi oğlanı) kapıları açılmıştır.¹¹ İstanbul'da öğrenim görmekle, söz konusu gençlerden birçoğu, Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve askeri-bürokrat aşamasının zirvesine ulaşabilmişlerdir. Bu gibi bireylerin önemli bir sayısı (örneğin, Sokullu ailesi) Sancak beyliklerinde en yüksek askeri-sivil mevkilerini işgâl etmişler, ki bunlar daha sonraları, Bosna Paşalığı'nın kapsamına dahil olup, ve bu Paşalığın ilk Paşası, bilindiği gibi, Sokullu aile efradının en tanınmış kişilerinden biri olan Ferhat Paşa Sokullu'dur. Acemi oğlanı müessesesinin aracılığıyla, Boşnaklar'dan birçoğu, İslam dini geleneklerine göre tahsil ve terbiye gördüler, zamanla bu kuruluşlardan, meşhur Müslüman hukukçular (kadılar, müftüler), müderrisler, Kur'an ve Hadis mütercimleri, vaizler ve aynı zamanda bu müessesede ünlü şairler, İslam bilginleri (feylesofları) de yetiştiler. Bunların çoğu kendi memleketlerini unutmadılar, bilâkis, aslına dönük kendi ana yurt-

⁹ *Kanuni i kanun-name* (za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak), Sarajevo Šar-kijat Enstitüsü yayınları, Sarajevo 1957, sayfa 21, 22, 26.

¹⁰ Bu konu hakkında daha teferruatlı *Sučeska A.*: Evolocija u nasljeđivanju odžakluk timara u Bosni i Hercegovini (Bosna-ve Hersek'te Ocaklık-timar'in baba-dan oğula teselsülen intikal evrimi), Go-dišnjak društva istoričara BiH, XIX, Sa-

rajevo 1873, s. 31—43; *Filipović Nedim*: Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini (Bosna-Hersek'te Ocaklık-timarı), Prilozi za orijentalnu filologiju (=POF), V, Sarajevo 1955, s. 251-274.

¹¹ Bkz. bu konuda daha geniş bilgiler *Bašagić Safvet-beg*: Kratka uputa uprošlost Bosne i Hercegovine (Bosna-Hersek tarihesinin kısa bir kılavuzu), Sarajevo 1900, s. 19; *Uzunçarşılı I. H.*: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapıkulu ocakları, I, Ankara 1943, S. 106—108; *Kovačević E.*: Jedan

larında, gerek İslâm dinine ait abidelerin (câmi, tekke, mektep, medrese ve sair), gerek mimari ve şehircilik noktai nazarından tarihi kıymeti çok yüksek olan binaların inşasında fiilen katkıda bulunmuşlardır. Bunların arasında Bosna asıllı öyle kişiler vardı ki, bütün varlık ve dirliğini ana yurdunun payidar olması için, tereddüt etmeden bağışladılar. Bu değerli kişiler, aynı zamanda, Bosna'da Şark-İslâm kültürünün ve uygarlığının kök salmasına ve yerleşmesine muazzam etkide bulunmuşlardır.¹²

Gel-gelelim bizzat yeniçeriler meselesine, bunlar bir nev'i ücretli asker olarak (Kapıkulu ocağı), Osmanlı devletinin piyade sınıfına verilen bir ad'dır. Bunlar, Osmanlı idaresinin daha ilk günlerinde, Bosna'nın bazı kasabalarında belirmeye başladılar. İlk şehir muhafız alaylarını nezdinde *yerli kulu* adı altında görevlendirilmişlerdi.¹³ Bidayette onlar, ve Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde onların emsalleri gibi, devamlı surette şehir halkı tarafından tecrit edilmiş bulunuyorlardı. Fakat daha sonraları, XVII. ve XVIII yüzyıllar süresinde, şehrin iktisat (sanaatçılık ve ticaret) alanına nüfuz edip, Bosna-Hersek şehirlerinin siyasi hayatında önemli rol oynayacaklar, ve böylece, XVIII. yüzyılda müslüman-köylü halkının bilinçlenmesine güçlü bir etkide bulunacaklardır. Bu topluluk bölümünün bazı imtiyazlarından hareket ederek, ki bunun saflarına, hemen bütün şehrin müslüman ahalisi tedricen dahil olmuşlardır. Hatta köylerin müslüman ahalisi de, muayyen sebeplerden ötürü, yeniçerliğe eğilim göstermeye başladılar, çünkü devletin ağır vergilerinden kurtulmak söz konusuydu.¹⁴

Bosna şehirlerinin çoğu, XV. ve XVI. yüzyılda, yani Osmanlılar Bosna'yı fethettikten sonra teşekkül etmiştir. Bazı yerlerde, eskiden kalma meydanlıklarda ve kasaba eteklerinde, maden ocakları dolaylarında, çoğu ise, merkezi ve işlek yerlerde ve sınır geçitlerinde inşa edilmiştir. İlk şehirlerde genellikle Hıristiyan âlemi yaşıyordu. Zamanla, şehirlerde Müslümanların sayısı hızla artmıştı, ekseriyet itibariyle şehirde yaşayan yerliler, ve zamanla İslâmiyeti kabul etmiş bulunanların pek çoğunluğu şehirlerde yerleşmişti. Bu süreci hızlandıran etkenlerden biri ve en önemlisi, şudur ki, şehrin Müslüman âlemi, özgür insanlar statüsüne sahipti,

dokumenat o devşirmi (Devşirmenin hakkında bir belge), POF XXII-XXIII) 1972-73, Sarajevo 1976, s. 203-209. —

¹² *Kiyas Šabanović H.: Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima (Bosna-Hersek Müslümanlarının Şark dilleri üzere edebiyatı), Sarajevo 1973.*

¹³ *Šabanović H.: Vojno uredenje Bosne od 1463 do kraja XVI stoljeća (1463*

yılından itibaren ta XVI. asrın sonuna kadar Bosna'nın askeri düzeni), Godišnjak društva istoričara BiH, XI/1960, Sarajevo 1961.

¹⁴ *Sučeska A.: Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću (XVII. ve XVIII yy. Bosna'da Müslüman köylülerin isyanları), Istorijski institut Beograd, Zbornik radova, 1., Beograd 1976, s. 96.*

bunlar bütün devlet resmi vergilerinden olduğu gibi, devletin özel vergilerinden de (avarizi divaniye ve tekâlifî örfiye) muaftı, yani bütün bunlar, MUAFİYET müessesesinin kapsamına giriyordu.¹⁵

Bosna Paşalığı'na dahil şehirlerde, özellikle sınır boyundaki şehirlerde, devamlı askeri muhafız birlikleri mevcuttu, bunlar, serhad-kulu ismiyle maruf sınır bekçileriydi.¹⁶ İlkin bu birliklerde (müfrezelerde) Hıristiyanlar da vardı. Zamanla bunlar da İslâm dinini kabul ettiler, yani XVII. yüzyıldan itibaren, şehirlerde bekçilik görevini genellikle yerli Müslümanlar yapıyordu. Ekseriyet itibarıyla bu bekçiler ücretli memurlardı, devamlı olarak yılda bir maaş (mevacib) alırlardı, bunlardan bazıları ise, öyle denilen »gedik tımar« hakkına sahiptiler. Bunların arasında, genellikle merkezi sınır şehirlerinde askeri birliğin komutanlık görevini icra etmekte olan kaptanlar, önde gelen kişilerden, yani eşraftan sayılırlardı.¹⁷ Eyaletin askeri komutanı olarak, yukarıda adı geçen kaptanlar, öteki muhafızlardan farklı olarak, maaşları çok daha büyüktü. Bu sıfatla, kaptanlar, Müslüman âleminin yüksek tabakalarına intisap eder ve kendi bölgesinin siyasi hayatını güçlü bir şekilde etkilerdi, bilhassa XVIII. yüzyılın başlangıcından. Bütün sınır bekçilerinin hak ve görevleri, rütbesi ve mevkii ne olursa olsun, aynı ve eşit durumdadır. Bunların hepsi hayati boyunca vazifelerini icra eder, görevleri ise, ocak sistemine göre, teselsülen babadan oğula, ya da aile efradından birine intikal ederdi.¹⁸ Hizmetlerinin karşılığında maaş çok az olduğu içindir ki, sınır bekçilerinin (neferlerin) çoğu geçimini sağlayabilmek için, özellikle XVIII. yüzyılın sonlarında, ekincilikle uğraşmağa zorunlu kalmışlardır.¹⁹ Buna rağmen, genellikle bunların durumu, devlet hazinesine vergi ödemekten muaf olduklarından dolayı, bir nev'i imtiyazlı duruma sahiptiler.

Bosna köylüsünün (reaya'nın) durumu, Osmanlı egemenliği altındaki diğer Güney Slav memleketlerindeki reaya'nın durumuyla bir hayli farklıydı. Bosna'dan farklı olarak, diğer Güney Slav memleketlerinde, sadece Hıristiyan alemine *reaya* adı verilirken, Bosna'da ise, reaya sınıfını hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar oluşturuyordu. Çünkü yerli köylülerin bir çoğu İslâm dinini kabul etmiş dolayısıyla, Osmanlı iktidarıyla manevi bir ilişki kurmuştu. Bosna'da Hıristiyan ve Müslü-

¹⁵ Bkz. *Handžić Adem*: Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku (XVI. asırda Bosna'da şehirlerin gelişme ve ilerlemesinde muafiyetin önemi), Jugoslovenski istorijski časopis, 1—2, Beograd 1974, s. 60—69.

¹⁶ *Šabanović H.*: Bosna'nin askeri düzeni . . .

¹⁷ Bu konuda daha geniş bilgiler *Kreševljaković Handija*: Kapetanije u Bosni i Hercegovini (Bosna ve Hersek'te kaptan-

lık müessesesi), Sarajevo 1954; *Šabanović H.*: Bosna'nin askeri düzeni . . .

¹⁸ Bkz. *Sučeska A.*: Sličnosti i razlike između odžakluk timara i odžakluka kapetana i ostalih graničara u bosanskom pašaluku (Bosna Paşalığında Ocaklık timarı ve Ocaklık kaptanlığı ve diğer sınır bekçileri arasında benzerlik ve ayrılık), Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XX, Sarajevo 1972, s. 357—364.

¹⁹ Bu hususta daha geniş *Sučeska A.*: Bosna'da Müslüman köylülerin isyanları.

man reaya'nın genel iktisadi ve toplumsal durumu, bilhassa bidayette, esas itibariyle farklı değildi. Bunların birincisi de ikincisi de, Müslüman sipahilerinin buyruğu altında (reaya olarak) idi. Reaya, kendi emlâğından (baştına ve çiftliklerinden) feodal vergisi (üşür, salari, ispence, resmi çift) vermeye zorunludur, Devlete ise, genel bir deyimle, çeşitli işgücü ve maddi hizmetler ('avariz-i divaniyye ve tekalif-i örfiye) yapıyorlardı. Köylü Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında, sipahilere ve Devlete vergi verme hususunda, bazı ayrıcalıklar mevcuttu. Hıristiyanlar, sipahilere daha çok miktarda para ödeneği (ispence), Devlete ise tabiiyet vergisi- (hāraç) cizye vermek mecburiyetinde idiler.²⁰ Osmanlılar için Bosna Vilayeti, Osmanlı idaresinin bütün devresinde, bir nevi sınırsal nitelik taşıyordu (serhat), durum böyle iken, bu yerler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış düşmanları tarafından sürekli olarak tehdit altında bulunuyordu, varolan nizami askeri kuvvetler (sipahiler, yeniçeriler, başta kaptanları ile birlikte sınır muhafızları (serhat kulu), daha geniş çapta destek olmadan, askeri görevlerini ifa etmeğe yeterli değillerdi, binaenaleyh, birçok kere, Osmanlı egemenliği altındaki Bosna Vilayeti sınırlarını, düşmanların saldırısından muhafaza ve müdafaa edebilmek için, şehir ve köylerin bütün Müslüman ahalisini seferber etmeğe ihtiyaç hasıl oluyordu. Bu ihtiyaç (tabiri caizse) XVI. yüzyılın sonlarında müzmin bir hal almıştı. Bunun içindir ki, bu ahali de zaman zaman askerlik hizmetine davet edilirdi. Haliyle, şehirlerdeki Müslüman ahali gibi sürekli olarak devlet vergilerinden ('avariz-i divaniyye ve tekalif-i örfiye'den) muaf tutulurdu, aynı zamanda, nispi imtiyazlı insanlar arasında tasnif edilirdi. Bildiğimiz kadarıyla, Bosna'nın köylü Müslümanlarına değin ilk muafiyet belgesi 1572 yılında kaydedilmiştir. Bunu, Sultan'ın 28. Haziran 1572 tarihli buyurusunda (hükümünde) buluyoruz, ki bu belge Bosna Sancakbeyi'ne gönderilmiş bu belgede Sancakbeyi'ne hitaben diniliyor ki, Bosna ahali, Macaristan, Hırvatistan ve Venediklilere karşı sınır boyunda bulunduğundan dolayıdır ki, daha öteden beri tekâlif-i örfiye vergisinden serbest (muaf) bırakılmıştır, icabına göre, Osmanlıların askeri girişimlerine yardımda bulunmuştur.²¹ Bu hususta, Sultan'ın Bosna Beylerbeyi'ne göndermiş olduğu 22. VI. 1595 tarihli emirnamesinde (hükümünde) özetle şöyle deniliyor: Bosna Beylerbeyi'nin Babîali'ye göndermiş olduğu mektubunda, reayanın²² durumun-

²⁰ Cizye hakkında daha geniş bilgiler *Hadîthegîç H.: Glavarina u osmanskoj državi (Osmanlı Devletinde Cizye)*, Orientalni institut, Sarajevo 1966.

²¹ *Başbakanlık Arşivi İstanbul*, Mühimme defteri No. 19, sayfa 154, vesika 325.

²² Reaya terimi, Tanzimat'tan önce Osmanlı İmparatorluğunda derebeylerin menfaatına (Timar, Zemat, Has, Vakıf topraklarında yararlananlara) ve devlet

menfaatına ('avariz-i divaniyye ve tekâlif-i örfiye ismiyle) müsemma reaya vergilerini ödemekle yükümlü olan gayri müslimler ve Müslimanlar, yani bütün imtiyazsız ahaliyi kapsayan bir kategoridir, nitekim *beraya* terimi ise, yukarıda sözü geçen vergileri ödemekle yükümlü olmayanlara, yani Sultan'nın özel buyruğuyla (beratiyle) belirli imtiyazlardan yararlananlar için kullanılmaktadır.

dan teferruatla söz ediliyor. çünkü o zamanlarda dış düşmanlar, Bosna'nın sınırlarına saldırmış ve bu çatışma esnasında Bosna'nın onyedii kalesi yakılmıştı. Binaenaleyh, Sultanın emirnamesinin devamında şöyle deniliyor, mademki Bosna Vilâyeti'nin sınırları, düşman sınırlarıyla bitişik bir durumda bulunuyor, her an düşmanın saldırısına uğraması mümkündür. Böyle bir durumda, asker gücünün hazır bulunmasına şiddetle ihtiyaç vardır, çünkü Bosna Vilâyeti'nin zaim ve timar sayısı tam 3000 bile yoktur, ödenikli (ücretli) neferler ise, yalnız kaleleri koruyorlar. Bosna'nın müdafaa hatlarının güçlendirilmesi için, Kruşevaç, Prizren, Vuçitirin ve Şkodra sancağından bütün komutanlar ve sipahiler gelmişlerdi. Bu yardım çok lüzumluymdu, çünkü Bosna ordusu Budim'i savunmak için harekete geçmişti, bu sebepten ötürü, Bosna sınırları müdafaasız kalmıştı, düşman fırsattan istifade ederek Sisak kalesini zapt etmişti. Mademki buranın ahali (reaya ve beraya), vargücüyle ve tam teşekküllü harp teçhizatıyla, Bosna sınırlarına saldıran düşmana karşı koymuştur, bunun için, buranın ahali, iç bölgelere mutad (kürekçi, nezi vb.) vergi vermeye yükümlü değildir. Halbuki, bu vesileyle, kürekçi ve askere yemek verilmesi için ferman gönderiliyor, fakat onlar mutad olanından fazla bir yükü yüklemeyiz ki. Bunun üzerine emirnamede deniyor ki, yukarıda sözü edilen olaylardan Babiâli'nin malumati vardır, Bnsna Vilayeti'nin, nezl, kürekçi ve buna benzer vergilerden muaf olmaları gerekiyordu, binaenaleyh, işbu ferman vasil olduğundan itibaren, yukarıda sözü geçtiği gibi, Bosna Vilâyetinden, kürekçi, nezl ve diğer vergiler alınmayacağına dair kesinlikle emir verilmiştir, bu hususla ilgili veziri azam (serdar) da haberdar olmalıdır (o zamanlarda serdar Padişah ordusunun komutanlığını yapıyordu).²³

Mademki bütün Bosna Müslümanlarının ordu'da görevlendirilmeleri bir ihtiyaç halini almıştır, haliyle köylüler de, daha sonraları, XVII. yüzyılın sonlarında, öyle denilen neferi am²⁴ sistemi gereğince bütün Müslüman âleminin seferber edilmesi, devamlı bir tatbikat safhasına girmek üzereyken bile, yukarıda adı geçen muafiyet usulüde sık sık uygulandığı görülmüştür, ki bu hususa o zamanın Türk kaynakları da müştereken işaret etmiştir.²⁵ Bu temelin üzerine, Müslüman köylülerinde de, İmparatorlukta özel bir yeri olduğuna dair böyle bir zihniyet hüküm sürmeye başlamıştı, çünkü onlar, İmparatorluğun varoluşu

²³ *Başbakanlık Arşivi İstanbul*, Mühimme defteri No. 73, s. 80.

²⁴ Bu hususta daha tafsilatlı bkz. *Sučeska A.:* Ajani-prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka (Ayanlar-Osmanlılar zamanında ülkemizdeki mahalli idarenin etüt edilmesine değgin ek bilgiler), Sarajevo 1965, s. 113–115.

²⁵ Osmanlıların muhafaza edilen vergi defterlerinde XVIII asir süresince, mesela

nezl (nüzül) vergisi, Bosna'nın adı geçen sütunlardaki yerler hemen hemen büsbütün boş kalmış bulunmaktadır (yani, söz konusu verginin alındığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır), bu ise ilgi çekici bir durumdur (Bkz. Bosna ve Hersek Bilim ve Güzel Sanatlar Akademisinde Sarayevo'da bulunan bazı defterlerin fotokopyelerine).

için, daima kendi can ve mallarını feda etmeğe hazırды. Bunun böyle olduğunu da birçok defa fiilen göstermişlerdir.

Bütün Müslüman ahalisinin, bu ya da şu şekilde, askeri idare örgütlerinde görevlendirilmiş bulunduğu nazari itibare alınırса, Bosna Paşalığı kuruluşundan beri bir nev'i askeri kışlasının manzarasını ileri seriyordu, ve bundan ötürüdür ki, söz konusu Paşalığın bütünlükle bir sınır (serhat) mıntakası olduğu denilebilir. Onun bu niteliği ve önemi dolayısıyla, Babıalı'nin iktidar çevrelerinde muazzam bir etki yapmış olacak ki, Bosna Paşalığı, Osmanlıların Bosna Vilayetini egemenliği altına aldıklarından hemen sonra, daha ilk günlerinde, özel paşalık aşamasına ulaşması da rastgele bir şey olmasa gerek.

Bosna Paşalığı, Osmanlıların askeri yönetimi teşkilatının genel ni-zamına tabi olduğunu sarfınazar, bizzat devamlı olarak sınırsal niteliğini taşıdığı içindir ki, — bunun dahilinde askeri teşkilatı, özel bir sistem üzere kurulmuş ve bununla bütün yerli Müslüman âlemini kapsayarak, Osmanlı devletinde ayrı bir yeri vardı. Bu ise, belifli bir biçimde, Bosna'ya gönderilmiş bulunan resmi Türk belgelerine ve bilhassa Sultan-i Hümayunun resmi mektuplarına (ferman, hüküm, hattihümayun) bir göz atılırsa, pekâlâ görülebilir. İlgî çekici bir şeydir ki, bu gibi mektupların çoğu, bizzat ve hassaten Bosna Paşalığına ya da Bosna vezirine takdim edilmesi üzere gönderilmiştir, hatta ve hatta bu mektupların münderecatı diğer vilayetlere gönderilen tamimlerin (genelgelerin) tıpkısı (aynısı) bile olsa, gene de Bosna Paşalığına ya da vezire, bizzat şahsına takdim edilirdi. Daha somut olarak, Osmanlı merkezi idaresinin tatbiki hususiyetlerinden biri de, Osmanlı İmparatorluğunun toprak taksimatı sistemine göre, bazı genelgelerin üzerinde Rümeli'ye ya da Anadolu'ya ait olduğunun belirtilmiş olmasıdır, ki bu hususta Bosna birçok kere istisnai bir hal arzeder, çünkü ona, daha doğrusu onun vezirine, yukarıda adı geçen mektuplar, Bosna Beylerbeyliğine ya da Paşalığına hususi olarak gönderilirdi.²⁶

Tabii, bu ayrıcalığın en göze çarpan hususiyeti de, daha önceden işaret ettiğimiz gibi, Bosna'da Müslüman ahalisinin bir takım kategorilerin durumuyla ilgili öğeleridir. O ahali de, söz konusu ayrıcalığın bilincine varmış, ve bilhassa kendine mahsus muayyen imtiyazlarını kiskançlıkla muhafaza ve müdafaa etmeğe hazırды, hatta icabına göre açıkça isyan etmeğe bile yeltenirlerdi. Bunun en belirgin örneği de, XVII. yüzyıldan başlayarak, Bosna Müslüman ahalisinin bir takım tabakaları, sınıfsal durumlarını şartlandıran bazı imtiyazlardan dolayı isyan etmeğe bile teşebbüste bulunmuştur.

XVII. yüzyılda, Saray-Bosna kadılığının köylüleri, devletin özel vergilerinden muaf olmalarına rağmen, çeşitli vergilerle yüklendirildikle-

²⁶ Bu hususta, muhafaza edilmiş bulunan Türk belgelerinde bir sürü veriler Mühimme, Şikâyet, Ahkâm, Mâ-

liye ve sair defterlerde yazılı bulunmaktadır, bütün bu belgeler İstanbul Başbakanlık Arşivinde mevcuttur.

rinden ötürü, devletin yerel organlarına, adliye (kadı, mütesellim, voyvoda) organlarına karşı birkaç kere baş kaldırmışlardır.²⁷ XVIII. yüzyılın ilk yarısında, bu mükellefiyet devamlı tatbıkata dönüştürüldüğü içindir ki, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Sultan'ın özel fermanı gereğince, Bosna vezirinin, mahiyetinin ve mahalli sivil-asker fonksiyonelerinin maaşlarını sağlamak için, imdad-i hazariyye namı hesabına,²⁸ bütün Bosna köylüleri parasal ve diğer maddi yardımda bulunmaları zorunluluk altına konmasıyla, Müslüman köylülerinde nefret uyandırdı, ve daha sonraları yanı, XVIII. yüzyılın bitiminde bu nefret duygusu geniş boyutlar kazanarak ciddi ayaklanmalara yol açtı. Bu ayaklanmaya, köylü-çifçilerin yanısıra, bazı yerlerde küçük sipahiler, şehir ahalisinin bazı tabakaları ve hatta din adamları da katıldılar. Bosna'nın Müslüman ahalisinin alt tabakası, o zamanın iktidar sınıfına karşı başta Bosna veziri olmak üzere, şiddetli bir sınıf mücadelesine girişmiş bulundu. Bu olay, Ortaçağ'da Avrupa'nın bazı ülkelerinde olagelen köylü ayaklanmalarına tıpa-tıp benzerdir.²⁹ Bu ayaklanmanın ne derece ciddi olduğunu, Sultan'ın Bosna veziri Bosnevi Mehmet Paşa Kukavica'ya (ayaklanmayı bastıran kişi) göndermiş olduğu mektuptan en iyi görülebilir. Padişah'ın mektubunda şöyle bir ibare bulunuyordu: Bosna yeniden fethedildi...³⁰ Fakat, Ortaçağ'da köylü isyanlarının çoğunda olduğu gibi, Bosna köylü isyanı da muayyen bir plan ve programdan yoksun, ayaklanmayı başarıya ulaştırabilecek yetenekli bir önderden mahrum olarak gelişigüzel bir isyandan ibaretti. Gerçekten, burada da köylüler silaha sarılarak »eski adalet« için mücadeleye giriştiler, aslında bu mücadeleden maksatı; devlete ve onun eyaletlerindeki fonksiyonere daha az vergi vermekten ibaretti, ve aynı zamanda vergilendirme ve hükmü icraat işlerinde de devlet organlarındaki görevlilerin daha az sui istimal yapmaları anlamına gelmektedir. Başka bir deyimle, bu isyanın da amacı mevcut düzeni büsbütün temelden değiştirmek değildi.

İlginç bir olgudur ki; Sarayova isyanlarının bazı müteşebbisleri ve müşfikleri, memleketin savunmasını kendi eline alabilecek bir nev'i yerli askeri teşkilatın kurulmasını daha başlangıçta hesaplıyorlardı. Mademki; bütün Bosna Müslümanları, Bosna'nın sınırlarını ve iç düzenini korumakla yükümlü bulunmaktalar, ve vezirin menfaati hesabına halkın vergilendirilmesinden çekinmek isteğiyle hareket ederek, bu çevreler, o zamanın yeniçeri teşkilatına benzer bir nev'i köylü-kentli askeri

²⁷ Kiyas. *Sučeska A.*: Seljačke bune u Bosni u XVII i XVIII stoljeću (XVII. ve XVIII. yıl Bosna'da köylü isyanları). Gođišnjak društva istoričara BiH, XVII, Sarajevo 1969, s. 166–172.

²⁸ Bkz. bu konuyla ilgili daha geniş bilgiler *Sučeska A.*: Novi podaci o nastanku i višini taksita u Bosni (Bosna'da taksitlerin şekli ve miktarı ile ilgili yeni

veriler), Prilozi instituta za istoriju Sarajeva, X/II, No. 10/2, Sarajevo 1974, s. 135–144.

²⁹ Bkz. *Sučeska A.*: Bosna'da Müslüman köylülerin isyanları.

³⁰ XVIII. yüzyılın Teşanj Kadi-sicilinden alınan (A. Polimça'nın tercüme ve fotokopyeleri, sayfa 18, Bosna ve Hersek Bilim ve Sanat Akademisinde mevcuttur).

birliği (polis) kurulabilmesi için eyleme girişildi. Şehirlerde yeniçeriler gibi, bu teşkilatın mensupları da »baş« adıyla adlandırılmaları gerekiyordu. Müteşebbisin tasarısına göre, bu askeri teşkilatla, kaptanlıklardaki muhafız kuvvetleri ve onların komutanları da dahil olmak üzere, Bosna'da varolan bütün askeri sınıfların kapsanması icap ediyordu.³¹ Gerçi bu teşebbüs, çeşitli sebeplerden ötürü, suya düştü ama, Bosna'nın Müslüman ahalisinde daha o zamanlarda, kendi öz örgütlerinin kurulabilme olanağının belirli bir bilincine varmış olduklarını, ilginç bir olgu olarak işaret etmekte yarar var.

Bosna Müslüman ahalisinin iktidardaki tabakaları — ayan ve kaptanlar — bambaşka bir sosyal esas üzerine baş kaldırıyorlardı. Gradaşevič Hüseyin kaptanın önderliğinde, Bosna ayanları XIX. yüzyılın ortalarında, askeri idaresinde reformun yapılmasına karşı koydular, çünkü bu reformla onların imtiyazlarını esaslı bir darbe indirilmiş oluyordu.³² Çünkü, birkaç yüzyıldan beri, ve bilhassa XVIII. yüzyıl süresince, ayanlık görevini icra ederek, kadınlarda mutlak hakim oldular, ve fiilen Bosnada Sultan temsilcisinin Bosna vezirinin yetkilerini bir hayli sınırladılar.³³ Bosna ayanları, Sultan'a karşı koymaya girişirken, diğerleri arasında, daha önceden iktisap edilen hakların teminat altına alınmasını, kadınlarda teselsülen hüküm sürülmesini ve Bosna'nın başında, Bosna veziri olarak, Bosnalı sınıf emsallerinden birinin tayin edilebilmesi için yeni kanunun getirilmesini ısrarla istiyorlardı.³⁴ Bu isteklerin aslında görülüyor ki, Bosna iktidar çevrelerinin temayülleri, her şeyden önce, Bosna'nın asilzadelerine, ayan ve kaptanlarına, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde özerklik tanınmasından ibaretti. Fakat, o zamanlarda Osmanlı merkezi idaresinin kararı gereğince, Osmanlı İmparatorluğunun bütün vilayetlerinde mevcut ayanlıklar ortadan kaldırılırken, aynı zamanda feodallerin de dirençlerini kıyasıya kırarken, bu koşullar içerisinde Bosna ayanlarının istekleri solda sıfır olarak, gerçekleşmesi mümkün olmuyor. Kaldı ki, onların arasında da hizipçilik ve anlaşmazlık almış yürümüşü, hatta Hersek ayanları başta Ali-ağa Rizvanbegoviç — Stoçevič olmak üzere, Bosna ayanlarının hareketine karşı düşmancasına tavır takındılar, dolayısıyla bu hareketi imha etmek için, Sultan'ın silahlı güçlerine yardımda bulundular. Gerçi, Stoçevič, Sultan'a fiilen yaralılık gösterdiği için, Sultan'ın lütfuna nail oldu, hatta vezirlik unvanıyla Hersek'in mutlak hakimi oluverdi, amma

³¹ *Mula Mustafa Şefki Başeski*: HATIRAT (1746–1804), Türkçe çevirisi, başlık ve yorum: M. Mujezinoviç, Sarajevo 1968, S. 31 – 35.

³² Kiyas. *Pavlović Dragoljub*: Pokreti u Bosni i Albaniji protiv reformama Mahmuta II (II Mahmut'un reformalarına karşı Bosna ve Arnavutluğun di renişi), Beograd 1913; *Kreševljaković H.*: Huse-

jin-kapetan Gradaševič Zmaj od Bosne (Bosnalı ejderha Gradaşevič Hüseyin kaptan), Sarajevo 1931.

³³ Kiyas. *Sučeska A.*: Âyanlar, s. 183 – 222.

³⁴ Kiyas. *Sučeska A.*: Položaj bosanskih Muslimana u Osmanskoj državi (Osmanlı Devletinde Bosna Müslümanlarının durumu), Pregled, LXIV/5, Sarajevo 1974.

ve lâkin bunun da akibeti bedbahttı. O, Sultan'ın emirlerine yalnız şeklen boyun eğerek, diğer taraftan ise bildiği gibi hareket ederdi, şöyle ki, o, Hersek'te Sultan'ın bir memuru gibi değil, ancak bir despot gibi davranıyordu, bu ise merkezi idarenin temayülleriyle taban tabana zıt bir tutumdur, çünkü o zamanlarda Sultan bütün İmparatorluğun mutlak hükümdarı olarak, devletin bütün eyaletlerinde güçlü bir merkeziyetçilik düzeninin tatbik edilmesini buyuruyordu. Haliyle, Bosna ile Hersek de bu düzenin içinde kendi yerini bulmalıydı. Binaenaleyh, Hersek'in başına geçmesiyle paşalığa ulaşan Ali ağanın da, Gradaşevič Hüseyin kaptanın önderliğinde yürütülen hareketin akibeti de aynı idi. Yani, ortadan kaldırıldılar. Bu olay, 1851 yılında, Bosna-Hersek ayanlarına karşı, Ömer Paşa Latas'ın şiddetli saldırılarıyla sonuçlandırıldı.³⁵

Ömer Paşa Latas'ın önderliğinde yürütülen ve bir yıl süreyle devam eden bu akınların neticesinde,³⁶ Bosna'nın Müslüman asilzadelerinin ve özellikle Bosna-Hersek ayanlarının gücü büsbütün kırıldı. Bununla, Bosna-Hersek'teki güçlere öldürücü bir darbe vurulmuş oldu, ki bu güçler o zamanlarda her ne kadar Osmanlı feodal düzeni esaslarına göre kurulmuş idiyse de, Bosna Müslüman toplumunun güçleri, devlet müessesesindeki rolünü oynuyordu, Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde, Bosna'nın kendine mahsus özerkliğe kavuşabilmesi için, bu güçler, sürekli mücadelenin öncüleri olmuştur. Fakat, söz konusu özerklik hakkında düşünceleri pek ayan değildi. Zaten olamazdı da, çünkü bilinen bir gerçektir ki, tezgâhlanan düşüncelerin kaynağı, günleri sayılmış ölüm sancıları içinde kıvranan bir sınıftı, ve bu sınıfı yıkıma sürükleyen sebepler, değil yalnız Bosna'nın çevrili bulunduğu ülkelerdeki durum, ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel tavrı hareketlerinden ileri gelen ve kaçınılmaz bir sonuçtur söz konusu sınıfın yıkılması. Feodal ideolojisiyle yüklü, son derece muhafazakâr ve bağnaz olan o sınıfın güçleri, değil yalnız geniş halk kitleleriyle, kendi sınıfı içinde bile birlik ve tesanütü kurmaktan acizdi. İşte bunun içindir ki, Bosna ayanlarının eylemleri, başta Gradaşevič Hüseyin kaptan olmak üzere, ve daha geçlerde Hersek ayanlarının bazı eylemleri ve ayrıyeten Ali Paşa Rizvanbegoviç'in girişimleri, daha önceden yıkıma mahkûm idiler.

Ayanlar, bir yere kadar, Sarayova'nın perişan bir halde bulunan yeniçeri ocağından ve Müslüman ahalisinin askeri ve yarı askeri ve buna benzer öteki teşekküllerinden destekleniyordu. Bu tabakalar (sınıflar), ve çeşitli sebeplerden ötürü onların ardından giden Müslüman köylülerin bir kısmı, Sultan'ın tedbirlerine ve Bosnanın askeri teşek-

³⁵ Bu hususta daha tafsilatlı *Ćurčić Hajrudin*: Ali-paşa Rizvanbegović-Stočević (Ali-paşa Rizvanbegović-Stočević), Godišnjica N. Ćupića, XLVI, Beograd 1937.

³⁶ Bkz. bu hususta daha geniş bilgiler *Bašagić S.*: Kratka uputa, s. 166–174.

ve *Prelog Milan*: Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade (Osmanlılar zamanında Bosna tarihcesi), II Bolum, Sarajevo 1910, s. 68–80.

küllerinde reform yapılmasıyla görevlendirilen Sultan'ın tayin etmiş bulunduğu Veziri'ne karşı koymaya girişmişlerdi, özellikle kaptanlık müessesesinin lağvinden sonraki dönemde (1835).³⁷ Bu isyanlar (karşı koymalar), az ya da çok şiddetle olmak üzere, ta Ömer Paşa Latasın Bosna'da nizam ve intizamı tesis edinceye kadar devam etti.³⁸ Halbuki, Islahat fermanı yürürlüğe girmesiyle, imtiyazlarından yoksun kalan bu güçler, reformun tatbik edilmesine şiddetle karşı koymağa yeltendiler ise de, bütün bu teşebbüsleri sonuç vermedi, hatta yıkıma mahkûm oldu. Binaenaleyh, gerek ayanların, gerekse de öteki tabakaların, özerklik eğilimleri tamamiyle hayalîydi, çünkü sınıfsal ve dini nokta-i nazarından mahduttu. Çünkü, bu direnişlerden maksat, Bosna Müslüman ahalisinin muayyen tabakalarının imtiyazlarının muhafaza ve mudafaa etmekten ibaretti, ve hatta ilk sırada bu ahalinin iktidardaki tabakanın sırf menfaati icabi idi, tabiatıyla bu davranış temelden sakattı ve Bosna-Hersek ahalisinin öteki kısımlarıyla, ortodoks ve katolikler'le ya da Sırp ve Hırvatlar'la ittifak yapmak imkân ve ihtimali yoktu.³⁹ O zamanlarda olduğu gibi, daha geçlerde de, ahalinin öteki kısımlarıyla da ittifak ve teşriki mesai yapılmadan, Bosna ve Hersek'in özel ve tüzel haklarının halledilmesi mümkün olamamıştır. Fakat, o zamanlarda, böyle bir işbirliğinin kurulabilmesi için, ne sınıfsal ne de ideolojisiyasal varsayımları mevcut değildi. Çünkü bilinen bir gerçektir ki, hemen hemen bütünlükle toplumsal-siyasal, hak ve hukuk bakımından mağdur bir durumda bulunan Hıristiyan ahalisine nispeten, Müslüman ahalisinin iktidardaki sınıfı, sömürücü ve toplumsal-siyasal bakımdan imtiyazlı durumda bulunduğu içindir ki, bu olgunun bu şekilde tecelli etmesini zorunlu kılmıştır.

R é s u m é

LA POSITION DE LA BOSNIE SOUS LA DOMINATION OTTOMANE

Les éléments qui ont influé sur la particularité de la Bosnie dans l'Empire ottoman sont l'expression des conditions spécifiques dans lesquelles était établi le système des rapports socio-politiques et juridiques ottomans en Bosnie. Comme nous le savons, les Ottomans dans leurs attaques militaires ont réduit à néant l'Etat bosniaque médiéval et sur le territoire occupé ils ont progressivement formé leurs sandjaks, en les rattachant à un pachaluk bosniaque spécial

³⁷ *Bašagić S.*: Ayni makale, s. 103–174; *Prelog M.*: Ayni makale, S. 68–80; *Eren dr. Ahmet Cevat*: Mahmut II. zamanında Bosna-Hersek, İstanbul 1965, s. 110–114.

³⁸ *Bašagić S.*: Ayni; *Prelog M.*: Ayni.

³⁹ *Jokanović Vlado*: Elementi koji su kroz istoriju djelovali pozitivno i negativno na stvaranje bošnjaštva kao nacionalnog pokreta (Millî hareket olarak Boşnaklığın meydana çıkışı, tarih boyunca olumlu ve olumsuz etkileyen unsurları), *Pregled* No. 9, Sarajevo 1968, s. 241–251.

(ayalet) en 1580. Par rapport aux autres provinces de l'Empire ottoman, surtout aux provinces européennes, le pachaluk bosniaque avait des spécificités importantes, qui lui imprimaient un cachet déterminé de particularité. C'était le seul pachaluk dans la partie européenne de l'empire dans lequel les Ottomans aient réussi à implanter l'idée d'Etat dans les parties de la population qui s'était convertie à l'Islam sans égards au fait que cette population était structurée en ce qui concerne la classe. Cette population était composée de spahis, de janissaires, de couches urbaines (artisans, commerçants, ulémas) et de paysans (rajahs). Un grand nombre de Musulmans se trouvaient dans une situation privilégiée, et même en partie les rajahs musulmans, dont la condition économique et sociale générale ne différait pas beaucoup de la condition des rajahs chrétiens (orthodoxes et catholiques).

A part les privilèges particuliers dont jouissaient les couches privilégiées de la population musulmane en fonction de leur position de classe, tous les Musulmans bosniaques, c'est-à-dire également les paysans (rajahs), étaient temporairement ou durablement libérés (mu'âf) des contributions publiques particulières parce qu'ils devaient très souvent s'engager dans le service militaire pour le compte des Ottomans. Les Musulmans bosniaques conservaient jalousement ces privilèges, car ils voyaient dans ceux-ci non seulement un allègement des charges matérielles au profit de l'Etat mais aussi l'expression de la particularité de la Bosnie dans l'Etat ottoman.

Quand les représentants du pouvoir ottoman se sont mis à fouler aux pieds les privilèges de certaines couches de la population musulmane, les Musulmans ont commencé à opposer une résistance et même à se révolter ouvertement. En premier les paysans (rajahs) se sont soulevés qui dès le dix-septième siècle se sont dressés contre les tentatives des organes du pouvoir locaux de les imposer contrairement à la loi. La plus grande révolte de ce genre s'est déclenchée sur tout le territoire du pachaluk de Bosnie dans la cinquième décennie du XVIIIème siècle. Après une durée de dix ans cette révolte a été étouffée dans le sang par le vizir bosniaque Mehmed-pacha Kuka-vica. A part l'imposition illégale et outrancière des paysans au profit du vizir bosniaque (imdad-i hazariye-taksit) et toutes sortes d'actes de violence des organes du pouvoir locaux (ajanis, capitaines, cadis, muteselims etc.), la révolte avait pour but la création d'une certaine auto-organisation militaire des paysans et des citoyens pauvres, en quoi s'est manifestée leur conscience de la particularité de la Bosnie dans l'Etat ottoman.

C'est sur une autre base sociale, que se sont révoltés plus tard (au début de la quatrième décennie du XIX ème siècle) les couches supérieures de la population musulmane — les ajans et les capitaines. Ils se sont soulevés pour empêcher par les armes les

tentatives de réformes du sultan Mahmoud II qui avaient pour but de les priver du privilège de l'exercice du pouvoir à vie et par droit d'hérédité (ayanlik), dans les circonscriptions judiciaires des cadis du pachaluk bosniaque. Sous la conduite de Hussein-capitaine Gradašević, les ajans et les capitaines bosniaques ont demandé à cette époque que le sultan leur reconnût les privilèges obtenus et nommât au poste de vizir un des ajans bosniaques, ce qui avait l'importance d'une lutte pour la création de la Bosnie autonome dans la structure de l'Etat ottoman, qui serait gouvernée par les représentants les plus éminents de la classe féodale musulmane, les ajans bosniaques.

En luttant pour l'autonomie de la Bosnie dans l'esprit de la conservation de leur position de classe, les ajans bosniaques ne cherchaient pas l'alliance avec les autres parties de la population de Bosnie-Herzégovine — les Serbes et les Croates; et sans une telle alliance il était impossible de trouver une solution au statut de droit public de Bosnie-Herzégovine qui se précipitait de plus en plus profondément dans la crise, afin de devenir, enfin, la proie de l'Empire austro-hongrois en 1878.

R e z i m e

POLOŽAJ BOSNE U OSMANSKOM CARSTVU

Elementi koji su uticali na posebnost Bosne u Osmanskom Carstvu odraz su posebnih uslova na kojim je bio zasnovan sistem osmanskih društveno-političkih i pravnih odnosa u Bosni. Kao što nam je poznato, Osmanlije su svojim osvajanjem uništili bosansku srednjevjekovnu državu i na njenoj teritoriji postepeno formirali svoje sandžake povezujući ih kasnije (1580. godine) u poseban pašaluk (ayalet). U poređenju sa ostalim pokrajinama Osmanskog Carstva, naročito sa evropskim, bosanski pašaluk je imao značajne specifičnosti koje su udarile pečat njenoj posebnosti. To je bio jedini pašaluk u evropskom dijelu Carevine u kojem su Osmanlije uspjele da usade ideju svoje državnosti u dijelovima stanovništva koje je primilo islam, bez obzira na činjenicu da je to stanovništvo već bilo klasno strukturirano. To stanovništvo je bilo sastavljeno od spahija, janjičara, gradskih slojeva (zanatlija, trgovaca i uleme) i seljaka (raje). Veliki dio Muslimana se nalazio u privilegovanom položaju, čak i dio muslimanske raje čiji se inače opšti ekonomski i društveni položaj nije mnogo razlikovao od položaja kršćanske raje (pravoslavne i katoličke).

Ne uzimajući u obzir posebne privilegije koje su uživali povlašteni slojevi muslimanskog stanovništva, s obzirom na njihov klasni položaj, svi bosanski Muslimani, pa tako i seljaci (raja), su bili privremeno ili trajno oslobođeni (mu'âf) posebnih poreza (avarizi divânîye i tekalifi

örfiye) jer su morali vrlo često da stupaju u vojnu službu Osmanlija.

Bosanski Muslimani ljubomorno su čuvali te privilegije jer su u njima vidjeli ne samo olakšanje materijalnih obaveza u korist države nego, takođe, i izraz posebnosti Bosne u Osmanskoj državi.

Kada su predstavnici osmanske vlasti počinjali gaziti privilegije izvjesnih slojeva muslimanskog stanovništva, Muslimani bi pružali otpor i čak se otvoreno bunili. U prvom redu bunili su se seljaci (raja) koji su se još u sedamnaestom vijeku podigli protiv pokušaja lokalnih organa vlasti da ih oporezuju suprotno zakonu. Najveća buna te vrste pojavila se na čitavoj teritoriji bosanskog pašaluka u petoj deceniji XVIII vijeka. Nakon što je potrajala više od deset godina, nju je u krvi ugušio bosanski vezir Mehmed-paša Kukavica. Osnovni uzrok buni bilo je pretjerano oporezivanje seljaka u korist bosanskog vezira (idadi hazariye = taksit) i razne vrste nasilja lokalnih organa vlasti (ajana, kapetana, kadija, muteselima i drugih). Buna je imala, između ostalog, za cilj stvaranje izvjesne vojne samoorganizacije seljaka i siromašnih građana čime se manifestovala njihova svijest o osobenosti Bosne u Osmanskom Carstvu.

Viši slojevi muslimanskog stanovništva - ajani i kapetani - pobunili su se nešto kasnije (početkom četvrte decenije XIX vijeka) na sasvim drugoj društvenoj osnovi. Oni su se digli da bi oružjem spriječili pokušaje reformi sultana Mahmuda II koje su imale za cilj da im oduzmu privilegiju doživotnog i po pravu nasljedstva vršenja vlasti (ayanlik) u kadilucima bosanskog pašaluka. Pod vodstvom Husein-kapetana Gradaševića bosanski ajani i kapetani su u to vrijeme tražili da im sultan prizna stečene privilegije, među kojima i pravo da sami biraju na položaj bosanskog vezira jednog od bosanskih ajana.

Boreći se za autonomiju Bosne u duhu očuvanja svojih klasnih pozicija, bosanski ajani nisu tražili savez sa drugim dijelovima stanovništva Bosne i Hercegovine, Srbima i Hrvatima, a bez jednog takvog saveza bilo je tada nemoguće naći rješenje državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine koja je sve dublje i dublje padala u krizu da bi, na kraju, postala plijen Austro-ugarskog Carstva 1878. godine.